

הליך הגיור – מקורות, רכיבים ומהות

מילה וטבילה – תפקידם וחלקם בגיור

הרב אפרים ולץ

בפרקים הקודמים ראינו כי רבי סובר שהגיור כולל שלושה מרכיבים, בהם נכנסו ישראל בברית סיני – מילה, טבילה והרצאת דמים. בהרצאת הדמים, הקרבן, דנו בתחילת היחידה, ועתה נדון בשני המרכיבים שנותרו בגיור שבימינו, לאחר חורבן הבית – המילה והטבילה. עלינו לדון במשמעותו של כל אחד מהמרכיבים הללו ומדוע הוא עומד כחלק מתהליך הגיור, וכן עלינו לברר את היחסים בין שני מרכיבים אלו, ובינם למרכיב קבלת המצוות, בו נדון ביחידה הבאה.

האם מרכיבים אלו מצטרפים יחד לתהליך ארוך של גיור? האם הסדר ביניהם מחייב? ומה דינו של גר שביצע רק מרכיב אחד מהשניים? האם יש מרכיב עיקרי יותר מבין המילה והטבילה או שמא מדובר במרכיבי גיור בעלי מעמד זהה שפועלים יחד להשלים את הגיור?

מעמדו של גר שביצע רק מרכיב גיור אחד

תחילה נדון במקרה בו גוי העובר תהליך גיור ביצע רק מרכיב אחד בתהליך – מל ולא טבל או טבל ולא מל. מה דינו של גר זה? האם יש משמעות לעשיית מרכיב אחד או שמא מדובר בשני מרכיבים שחייבים לבוא יחד על מנת לחולל דבר במתגייר?

תחילתו של הדיון בשאלות אלו הוא במחלוקת התנאים שקדמה לרבי שפסק שהליך הגיור כולל בתוכו את המילה, הטבילה והרצאת הדמים, כפי שראינו. נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע אם מילה או טבילה הן פעולות הגיור מחויבות או שניתן להסתפק בפעולה אחת מהן:

ת"ר: גר שמל ולא טבל – ר"א אומר: הרי זה גר, שכן מצינו באבותינו, שמלו ולא טבלו;

טבל ולא מל – ר' יהושע אומר: הרי זה גר, שכן מצינו באמהות, שטבלו ולא מלו;

וחכמים אומרים: טבל ולא מל, מל ולא טבל – אין גר, עד שימול ויטבול.

(יבמות מו, ב)

על פי המודל שראינו לעיל בדעת רבי בסוגיה בכריתות, הכוונה באבות ובאמהות בהם עוסקים רבי אליעזר ורבי יהושע היא ליוצאי מצרים ולא לאבות האומה שנימולו גם הם.²

הסוגיה ממשיכה ודנה במקור הדין לדעת כל אחד מן התנאים:

ורבי יהושע נמי נילף מאבות! ור"א נמי נילף מאמהות!

וכי תימא, אין דנין אפשר משאי אפשר, והתניא, ר"א אומר: מנין לפסח דורות שאין בא אלא מן החולין? נאמר פסח במצרים ונאמר פסח בדורות, מה פסח האמור במצרים אין בא אלא מן החולין, אף פסח האמור לדורות אין בא אלא מן החולין; א"ל ר' עקיבא: וכי דנין אפשר משאי אפשר? א"ל: אע"פ שאי אפשר, ראייה גדולה היא ונלמד הימנה!

אלא, בטבל ולא מל - כולי עלמא לא פליגי דמהני,

כי פליגי - במל ולא טבל, רבי אליעזר יליף מאבות, ורבי יהושע? באבות נמי טבילה הוה. מנא ליה? אילימא מדכתיב: לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, ומה במקום שאין טעון כבוס טעון טבילה, מקום שטעון כבוס אינו דין שטעון טבילה, ודלמא נקיות בעלמא!

אלא מהכא: ויקח משה את הדם ויזרוק על העם, וגמירי, **דאין הזאה בלא טבילה.**

ורבי יהושע, טבילה באמהות מנלן? סברא הוא, **דאם כן, במה נכנסו תחת כנפי השכינה?**

(שם)

הגמרא מסיקה שלדעת כולם טבילה מחויבת בתהליך הגיור, שכן ברור שהנשים טבלו, ונותר רק לשאול אם מילה בלא טבילה מועילה אצל איש.

מסוגייה זו ניתן להסיק מספר מסקנות משמעותיות ביחס לתהליך הגיור:

- א. האבות לא 'התגיירו' (למרות שהייתה בהם מילה), אלא רק ביציאת מצרים, שכן רבי אליעזר לומד שמילה לבדה מועילה ובכל זאת לומד זאת מהאבות במצרים בפירוש, ולא מאבות האומה. יתכן שהסיבה לכך היא שהמילה עצמה לא מגיירת אלא רק כאשר נעשית כחלק מהצטרפות לעם ישראל או כחלק מכריתת ברית עם ה'.
- ב. ברור לגמרא שהגיור מחייב מעשה ממשי כלשהו, שכן הגמרא לא מעלה על דעתה שהנשים התגיירו ללא שום פעולה ממשית.
- ג. דעת רבי אליעזר מלמדת שגיור וטבילה אינם בעלי מעמד שווה, וכל אחד מהם פועל באופן אחר בגיור.³

¹ הגמרא דורשת שנימולו משני מקורות מן הנביאים, הרמב"ם (יג, ב) למד זאת מכך שעשו פסח בו נאמר "כל ערל לא יאכל בו".

² נציין שהמאירי הוא היחיד שפירש כאן בפירוש שהאימהות הן שרה, רבקה, רחל ולא, ויש לעיין בשיטתו אם סבר שמודל הגיור שונה ממה שהצענו, המבוסס על ברית סיני. ייתכן להציע שאכן לדעתו הגיור הוא קבלת האמונה והמצוות, כהמשך לשיטתו של הרמב"ם, ואז הגיור יכול להיות אינדיבידואלי, עוד לפני קיומו של עם ישראל, ואכמ"ל. אולם שיטתו של המאירי קשה לאור המשך הגמרא שדנה ביחס לאבות בפירוש כיוצאי מצרים.

³ אצל חכמים ניתן להבין שהם בעלי מעמד שווה לגמרי וכל אחד "גומר" חצי מן התהליך. אצל רבי יהושע שאלה זו לא עולה, שכן לדעתו רק טבילה מגיירת.

נראה שהעמדה שטבילה ללא מילה מועילה לכולי עלמא מפתיעה ביותר. נראה שנהוג לחשוב על המילה כמצווה המזוהה ביותר עם היות האדם יהודי. האם ייתכן שגוי יכול להיות ליהודי בלא מילה?

בירושלמי אנו אכן מוצאים גרסה הפוכה למחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע:

ולא כן תני גר שמל ולא טבל. טבל ולא מל הכל הולך אחר המילה דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר אף הטבילה מעכבת.

(ירושלמי קידושין ג, יב)

אם בגרסת הבבלי נדמה היה שיש מחלוקת עקרונית בין רבי אליעזר ורבי יהושע, וחכמים הם עמדה הם מסכמת ומפשרת ביניהם, בירושלמי עמדת רבי יהושע היא עמדת חכמים, ורבי אליעזר הוא זה שמסתפק במילה לבדה. עמדה זו של רבי אליעזר תואמת את עמדת רבי יהודה בהמשך סוגיית הבבלי, לפיה מעת המילה הוא נחשב כיהודי, והטבילה אינה מעכבת בו ולפיכך אף מותרת בשבת.

אם כן רואים אנו כי קיימות דעות שונות בתנאים ביחס למקומן של המילה והטבילה בתהליך הגיור. אף אם להלכה נקבעה דעתם של חכמים שהן המילה והן הטבילה מעכבות, נראה שעדיין ניתן ללמוד מדעות תנאים אלו שתפקידן של המילה והטבילה שונה ומה שעושה זו לא עושה זו.

הפוסקים דנו רבות בוואריאציות שונות של יחסים בין המילה לטבילה, אך מי שביאר באופן מהותי את עניינן של שתי הפעולות הללו הוא הרדב"ז אשר לדעתו המילה והטבילה מהווים שני שלבים בגיור, כאשר המילה מהווה יציאה מגוינות, והטבילה כניסה לקדושת ישראל. הרדב"ז כותב את הדברים אגב הדיון בשאלת היחס בין גר שמל ולא טבל לגר תושב:

ואני אומר דעדיף טפי מל ולא טבל מגר תושב מכמה טעמי... ותו דגר תושב לא מל **וזה כבר מל ויצא מטומאת העכו"ם.**

ולענין להצטרף לכל דבר שבקדושה, ולענין אי חיישינן לקידושין, הדבר ברור שאינו כישראל לשום דבר דקי"ל מל ולא טבל כאלו לא מל. **אלא שיצא מכלל עכו"ם שמצוה להחיותו ואין מגעו ביין טמא, ולכלל ישראל לא בא עד שיטבול** ודברים ברורים הם.

(רדב"ז ג, תתקיז [תעט])

היכן מוצא הרדב"ז את האלמנטים השונים של יציאה מגוינות וכניסה לכלל ישראל במעשי המילה והטבילה? ניתן להציע כי המילה היא בבסיסה משקפת את האלמנט הלאומי בעם ישראל, אות ברית הנתונה בכל יהודי. הטבילה, לעומת זאת, שכפי שנראה בפרקים הבאים, נעשית יחד עם קבלת המצוות בפני בית הדין, נראה שיסודה הוא במהפך הדתי-רוחני שעובר הגר. אם כן, ניתן לפרש את דברי הרדב"ז כך שבשלב ראשון הגוי עוזב את עמו ומולדתו, במילתו הוא מסיר מעליו את היותו גוי ונותן בו אות של ישראל. לאחר מכן, בשלב הטבילה הוא לא רק עוזב את הגוינות שבו אלא מקבל עליו את קדושת ישראל, את האמונה והתורה שישראל נושאים בעולם, את הטהרה שמלווה על ידי קבלת מצוות.

אם נקבל את דבריו של הרדב"ז נמצא כי מחלוקת התנאים ביחס למרכיבי הגיור היא מחלוקת מהותית, וכי הגדרת הרכיב המרכזי שבתהליך הגיור יאפיין את מהות הגיור בכללו – האם הגיור הוא בעיקרו הצטרפות לאומית לעם ישראל המאופיין על ידי המילה, או שמא בבסיסו עומדת דווקא קבלת המצוות וקדושת ישראל וטהרתם המאופיינים על ידי הטבילה? אם נקבל את שיטת חכמים ששני המרכיבים הללו יחד מהווים את הגיור, האם הם מעכבים אחד את השני, ומה יקרה אם יהיה פגם כלשהו באחד מהם או ישתנה סדרם? בפרקים הבאים וננסה לעמוד על שאלות אלה דרך פסיקתם של הראשונים במקרים שונים בהם הליך הגיור לא נעשה כסדרו, ומתוך כך לעמוד על תפיסתם היסודית את הליך הגיור.